

ГРАФИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА СБОРНИКА „ПРИКАСКИ ИЛИ НРАВОУЧИТЕЛНИ ПРИМЪРИ“ НА МАТЕЙ ПРЕОБРАЖЕНСКИ

Иво Братанов

Матей Преображенски е един от най-значителните наши народни будители от третата четвърт на XIX век. Сред неговите изяви важно място заема книжовната дейност (кратки сведения за Матей Преображенски като книжовник вж. в *Диамандиева*, 1988, с. 58 – 60 и *Братанов*, 2006а, с. 27 – 29). Той е съставител на два ръкописни сборника – през 1853 г. съставя *Книжица малка* (сведения за този ръкопис вж. в *Маждракова-Чавдарова*, 1970, с. 164 – 169; *Радев*, 1987, с. 85, кол. 2 – с. 86, кол. 2; *Диамандиева*, 1988, с. 58; *Николова*, 1992; *Лазовски*, 1992), а през 1873 г. – “Кратка ирмология” (*Бурмовъ*, 1935, с. 237, кол. 1). През 1867 – 1872 г. Матей Преображенски публикува 6 книги, които са отпечатани в Русе от печатницата на Дунавската област (опис на книгите на Матей Преображенски вж. в *Теодоровъ-Баланъ*, 1909, с. 806 – 807; *Погорелов*, 1923, с. 531, 552, 603 – 604, 651; *Стоянов*, 1957, с. 287; *Ковачев*, 1986, с. 3 – 4; *Ковачев*, 1988, с. 133 – 134).

В предложеното съобщение ще бъдат разгледани графичните особености на сборника «Прикаски или Нравоучителни примъри», издаден през 1872 година (тази книга по-долу ще бъде означавана със съкращението *Прикаски*)¹. Това е последната отпечатана книга на отец Матей.

Въпросът за графичните особености на *Прикаски* има своето значение поради важния факт, че тази книга се ползва с популярност у нас през последните години преди Освобождението. Това се дължи преди всичко на известността на отец Матей Преображенски. Втората по важност причина е самото съдържание на сборника *Прикаски* – тази книга включва 43 приказки, които са увлекателно преразказани от Матей Преображенски. Книжовникът „има предвид духовните потребности, интелектуалното ниво на българина” (*Леков*, 1988, с. 13), затова книгата му е достъпна за най-широката читателска публика у нас. Освен това издаването на *Прикаски* е подпомогнато от 89 спомоществатели (в т. ч. и от 5 читалища – от читалище „Росица” в гр. Севлиево, от читалище „Селски труд” в с. Горни Турчета, от читалище „Съединение” в с. Михалци, от читалище „Нов живот” в с. Мусина и от читалище „Съгласие” в с. Лисичери) от 12 населени места (от градовете Търново, Севлиево, Габрово и Дряново и от селата Горни Турчета, Михалци, Мусина, Лисичери, Сухин дол, Дичин, Върбовка и Горна Липница). Спомоществателите са поръчали общо 127 екземпляра от книгата.

Без съмнение сборникът *Приказки* влияе върху езиковото съзнание на широк кръг читатели и може да се предполага, че има отношение към процеса на изграждане на новобългарския книжовен език.

Ето как са разположени текстовете в проучваната книга:

- а) с. I е заглавна страница;
- б) с. II (обратната на заглавната) съдържа цитат на черковнославянски език, който е взет от библейската книга „Премъдрост на Иисус, син Сирахов”², и разрешението на цензурата за отпечатване на книгата;
- в) на с. III – IV се намира предговор, озаглавен «КЪМЪ ЧИТАТЕЛИТЪ»;
- г) от с. 5 до с. 126 включително са отпечатани приказките;
- д) от с. 127 до с. 133 включително се намира «ЗАКЛЮЧЕНИЕ»;
- е) на с. 133 е поставено „СТИХОТВОРЕНИЕ”;
- ж) на с. 134 – 135 е отпечатано „СЪДЪРЖАНИЕ”;
- з) на с. 135, под съдържанието, Матей Преображенски е поставил извинение за допуснатите „печатни погрѣшки”;
- и) на последната страница е поставен списък с имената на спомоществователите („ИМЕНА на Родолубивитѣ спомоществователи”).

Означаването на страниците в сборника *Приказки* започва от с. 6, а предходните 5 страници в него не са означени. Последната страница също така не е означена.

1. **Азбука.** При отпечатването на *Приказки* са използвани три азбуки – черковнославянската кирилица, гражданската азбука и арабската азбука. С гражданската азбука са отпечатани почти всички от текстовете в *Приказки*. С черковнославянската кирилица са отпечатани само цитати на черковнославянски език (такива цитати има на с. II, 5, 6, 9, 10, 26, 86, 93, 127, 130). Тези цитати са набрани без надредните знаци. С арабската азбука е отпечатано само разрешението на цензурата за издаването на книгата.

Отдавна е посочено, че Матей Преображенски използва черковнославянската кирилица поради религиозни съображения, тъй като самият той е убеден християнин и при това е монах (*Бурмовъ*, 1935, с. 233, кол. 1), а и образованието му е религиозно (*Братанов*, 2006а, с. 29). Освен това Матей Преображенски схваща черковнославянската азбука като изконната наша азбука (*Братанов*, 2006а, с. 29). Пет от книгите му са отпечатани с черковнославянския шрифт³. Жанрът на съответната книга не оказва влияние върху избора на шрифта – с черковнославянската кирилица са отпечатани книги, съдържащи религиозни текстове (например **МОЛѢБНЫ КАНОНЫ**); книги, посветени на

религиозни теми (например **ЗАЩИТА НА ПРАВОСЛАВИЕТО**); книги със светско съдържание (например „**ПОВѢСТИ НА ИЗГУБЕНОТО ДѢТЕ. И ВЕЛИСАРИА, военачалникъ-тъ на Іустиніана великаго**”). Отпечатването на *Прикаски*, която съдържа само произведения със светски характер, с гражданския шрифт обаче показва, че Матей Преображенски се съобразява с все по-разширяващото се присъствие на гражданската азбука в нашата книжнина през третата четвърт на XIX век (за постепенното налагане на гражданската азбука в нашата книжнина от средата на XIX в. вж. *Русинов*, 1985, с. 25).

2. Буквен състав. Брой на буквите. В *Прикаски* са употребени следните букви (по реда им в *Груевъ*, 1858, с. 1): а, б, в, г, д, е, ж, з, и, (й), і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, (ы), ь, ѿ, ѳ, ю, я, ѿ, ѿ.

Буквеният състав на азбуката, използвана за отпечатването на *Прикаски*, е усложнен в сравнение със съвременната българска кирилица – той съдържа 6 букви повече от азбуката, употребявана у нас сега (і, ы, ѿ, ѳ, ѿ, ѿ).

Открити са следните особености при употребата на отделни букви:

А) В *Прикаски* буквата **ы** се употребява съвсем рядко, вж. например **сынко** (с. 61), **діаволытъ** (с. 62), **най-лошавытъ** (с. 63). В огромния брой случаи Матей Преображенски означава вокала [и] с буквите **і** и **и**. Буквата **и** се употребява и на мястото, където според етимологическия правопис би трябвало да се пише **ы**, и в краесловие (в т. ч. и след буквата **ц**, където, според правилата на черковнославянския правопис, би трябвало да се пише **ы**). Тази особеност подсказва, че Матей Преображенски не включва буквата **ы** в състава на азбуката, с която е отпечатан сборникът *Прикаски*.

Б) В *Прикаски* се употребява буквата **ѿ**, с която Матей Преображенски означава звука [ъ]. Тя е въведена в азбуката на новобългарския книжовен език от В. Ненович (*Русинов*, 1985, с. 14 – 15) като знак за вокала [ъ] и се използва със същото значение и от други наши възрожденски автори, например от Неофит Рилски (*Братанов*, 2000, с. 190). Матей Преображенски употребява тази буква и в своя Ръкописен сборник (*Братанов*, 2006, с. 88), и в други свои печатни книги (вж. например *Братанов*, 2007).

В) В *Прикаски* се употребява буквата **ѿ**, с която Матей Преображенски означава вокала [ъ], предшестван от мека съгласна или от [й].

Г) В *Прикаски* не се употребява буквата **ѿ** (за буквата **ѿ** вж. тук, бел. № 5).

Д) В Ръкописния сборник от 1853 г. Матей Преображенски употребява буквата **ц** със звукова стойност [ц] (*Братанов*, 2006, с. 88). В *Прикаски* тази буква не се използва, а съгласният звук [ц] се означава с буквосъчетанието **дж**, например **джюни** (с. 131), **джелатина** (с. 70), **кираджій** (с. 6), **комарджія** (с. 60), **маймунджій** (с. 108).

3. **Видове букви.** Буквите, употребени в проучваната книга, могат да бъдат разпределени на няколко групи: според отношението буква – фонема; според начините на функциониране на буквите; според отношението на буквите помежду им⁴.

Еднозначните букви служат за означаване само на един звук, например **х** – за [х], **и** – за [и], **ѣ** – за [ъ] и др.

Многозначните букви служат за означаване на повече звукове, например **ѣ** – за [е] и [’а], **ѣ** – за [’ъ] и [йъ] и др.

Едни и същи букви се използват за означаване както на твърдите, така и на меките съгласни звукове, например **б** – за [б] и [б’], **т** – за [т] и [т’] и др.

Съставните букви служат за означаване на групи от звукове, например **шт** – за [шт], **ю** – за [йу] и др.

Сложната аналитична буква **дж** предава една фонема – [ц].

Буквите **ъ** и **ь** се употребяват като служебни (нулеви) букви, но само когато се пишат в абсолютното краесловие.

4. **Съчетаемост на буквите.** По отношение на съчетаемостта на буквите, означаващи съгласни звукове, с буквите, означаващи гласни звукове, са открити следните особености:

А) Буквата **а** се съчетава с всички букви за съгласни.

Б) Буквата **е** се съчетава с всички букви за съгласни.

В) Буквата **и** се съчетава с буквата **ц**.

Г) Буквата **у** се съчетава с всички букви за съгласни.

Д) Буквата **ъ** се съчетава с буквите **ж**, **ч** и **ш**.

Е) Буквата **ѣ** не се съчетава с буквите **г**, **ф**, **х**, **ч** и **ш**, но се съчетава с буквите **ж** и **ш**.

Ж) Буквата **ю** не се съчетава с буквите **ж** и **ш**.

З) Буквата **ч** се съчетава с буквите **ю** и **я**.

И) Буквата **ш** се съчетава с буквата **я**.

Й) Буквата **ж** се съчетава с буквата **я**.

Изводи. Буквеният състав на азбуката, с която е отпечатан сборникът *Прикаски*, почти точно съпада с предложения от Йоаким Груев вариант на азбуката (вж. *Груевъ*,

1858, с. 1). Открита е само една разлика между състава на азбуката, нормализиран от Матей Преображенски в *Прикаски*, и предложения от Йоаким Груев вариант на нашата азбука – в *Прикаски* не се употребява буквата ѱ⁵. Така, без да следва точно езиково-правописния модел на Пловдивската книжовна школа, Матей Преображенски се съобразява с едно от нейните важни положения.

Обстоятелството, че Матей Преображенски отпечатва *Прикаски* с гражданския шрифт, е показателно за процеса на опростяване на българската графика и за постепенното ѝ освобождаване от влиянието на черковнославянската графика, а също така и за търсенето на подходящи способности за означаване на типични български фонemi.

БЕЛЕЖКИ

1. Опис на сборника „Прикаски или Нравоучителни примѣри” вж. в *Теодоровъ-Баланъ*, 1909, с. 807, кол. 1; *Погорелов*, 1923, с. 651; *Стоянов*, 1957, с. 287, кол. 2; *Ковачев*, 1986, с. 4; *Ковачев*, 1988, с. 134.

2. Матей Преображенски не е посочил от коя част на тази старозаветна книга е взет цитираният стих. Установих, че на с. II е цитиран Сх 12: 10. В цитата са допуснати печатни грешки и той е набран без надредните знаци.

3. По повод на графиката на книгите на Матей Преображенски, Ал. Бурмов отбелязва: „Дори и въ избора на шрифтът за печатане книгитъ, от. Матей се водѣлъ отъ своитъ църковнически схващания – всичкитъ му книги, въпрѣки наличността на граждански шрифтъ въ печатницата, дето ги печаталъ, сж съ черковно-славянски букви.” (*Бурмовъ*, 1935, с. 233, кол. 1) **Това твърдение на именития наш историк е неточно**, защото сборникът *Прикаски* е отпечатан с гражданската азбука.

4. При описанието на буквите, употребени в *Прикаски*, използвам като образец *Цойнска*, 1979, с. 33 – 35 и *Братанов*, 2000, с. 191 – 192.

5. По отношение на буквата ѱ Йоаким Груев отбелязва: „Освѣнь тыя буквы въ блъгарскый языкъ ся употрѣблявать: ѱ, ѱ, и то за чужды рѣчи.” (*Груевъ*, 1858, с. 1).

ИЗТОЧНИЦИ

1. ПРИКАСКИ или Нравоучителни примѣри за прочитаніе на всѣкиго, който желае своето поправление. *събралъ и нарѣдилъ* Монахъ Матей Петровъ Прѣображенскій. Изданіе първо. Руссе, Въ печатницата на Дунавската областъ. 1872, 135 с.

2. *Груевъ*, 1858: ОСНОВА за българскѣ грамматики отъ Іоакыма Груева. Издали Х. Г. Дановъ и І. Г. Трувчевъ. Бѣлградъ. Въ Правителственнѣ-тѣ Книгопечатнѣ. 1858, 144 с. (използвано е фототипното издание *Йоаким Груев*. Основа за българска граматика. С., Издателство „Наука и изкуство“, 1987).

ЛИТЕРАТУРА

1. *Братанов*, 2000: *Иво Братанов*. Графични особености на Неофитовия превод на Новия Завет. – В: *Арнаудови четения* (Сборник доклади и съобщения). Т. I. Русе, Издател „Лени АН“, с. 190 – 193.

2. *Братанов*, 2006: *Иво Братанов*. Графични особености на Ръкописния сборник на Матей Преображенски. – В: *Научни трудове* на Русенския университет “Ангел Кънчев”. Т. 45, серия 5.2 – Езикознание и литературознание. Педагогика и психология. Русе, с. 87 – 91.

3. *Братанов*, 2006а: *Иво Братанов*. Езикът на Матей Преображенски. – В: *Научни трудове* на Русенския университет “Ангел Кънчев”. Т. 45, серия 7.2 – Майски научни четения. Русе, с. 25 – 30.

4. *Братанов*, 2007: *Иво Братанов*. Графични особености на сборника **МОЛѢБНЫ КАНОНЫ** на Матей Преображенски. – В: *Арнаудови четения* (Сборник доклади и съобщения). Т. V. Русе (под печат).

5. *Бурмовъ*, 1935: *Александъръ Бурмовъ*. Книжовната дейность на от. Матей (Църковни и нравоучителни книжки). – Сп. “Духовна култура”, кн. 64; С., октомврий, с. 233 – 240.

6. *Диамандиева*, 1988: *Кичка Диамандиева*. За литературната дейност на Матей Преображенски. – В: *Отец Матей Преображенски – Миткалото* (Статии и научни съобщения). Съставител *Тодорка Драганова*. С., Издателство на ОФ, с. 53 – 61.

7. *Ковачев*, 1986: Ст. н. с. *Марин Ковачев*. Отец Матей Преображенски (Миткалото). Библиографски указател. В. Търново, Издава Окръжната библиотека “П. Р. Славейков”, 35 с.

8. *Ковачев*, 1988: *Марин Ковачев*. Отец Матей Преображенски. Библиографски указател. – В: *Отец Матей Преображенски – Миткалото* (Статии и научни съобщения). Съставител *Тодорка Драганова*. С., Издателство на ОФ, с. 133 – 154.

9. *Лазовски*, 1992: *Атанас Лазовски*. Жива връзка между старата и новата българска култура. – Сп. “Родна реч”, год. XXXVI, кн. 7-8 (8), ноември, с. 44 – 45.

10. *Леков*, 1988: *Дочо Леков*. Българска възрожденска литература (Проблеми, жанрове, творци). Т. I. Първо издание. С., ДИ „Наука и изкуство”, 340 с.

11. *Маждракова-Чавдарова*, 1970: *Огняна Маждракова-Чавдарова*. Нови данни за Матей Преображенски из един новооткрит негов ръкопис от 1853 г. – *Известия на държавните архиви*. Кн. 18. С., ДИ “Наука и изкуство”, с. 163 – 177.

12. *Николова*, 1992: *Румяна Николова*. “Книжица малая” от Матей Петров-Преображенски. – Сп. “Родна реч”, год. XXXVI, кн. 5 – 6 (6); юни, с. 45 – 47.

13. *Погорелов*, 1923: Проф. *Валерий Погорелов*. Опис на старите печатни български книги (1802 – 1877). С., Издава Народната библиотека в София, 796 с.

14. *Радев*, 1987: *Иван Радев*. Нови данни около книжовното наследство на Матей Преображенски. – Сп. “Векове”, год. XVI, кн. 2, с. 84 – 87.

15. *Русинов*, 1985: *Русин Русинов*. История на българския правопис. С., ДИ “Наука и изкуство”, 147 с.

16. *Стоянов*, 1957: Д-р *Маньо Стоянов*. Българска възрожденска книжнина (1806 – 1878). С., ДИ “Наука и изкуство”, 664 с.

17. *Теодоровъ-Баланъ*, 1909: *А. Теодоровъ-Баланъ*. Български книгописъ за сто години (1806 – 1905). С., Издава Българското книжовно дружество въ София, 1668 с.

18. *Цойнска*, 1979: *Ралица Цойнска*. Езикът на Йоаким Кърчовски. С., Издателство на БАН, 356 с.

Текстът е публикуван в *Известията на Научния център „Св. Дазий Доростолски” – Силистра към РУ „Ангел Кънчев”*, кн. II, 2007, с. 269 – 275. Той е част от по-голямо изследване, в което ще бъдат разгледани всички особености на езика на Матей Преображенски.